Вікторія Балакірєва

Специфіка організації самостійної навчальної роботи у закладах інтернатного типу

Розвиток у молодших школярів – вихованців закладів інтернатного типу – самостійності є центральною проблемою організації начально-виховного процесу, що має гарантувати можливості освіти і розвитку особистості кожному з них такими, як і в дітей, що виховуються в родині. Особливість побудови навчально-виховного процесу у закладі інтернатного типу може як сприяти формуванню самостійності молодшого школяра, так і уповільнювати цей процес. Обмежене, переважно групове спілкування учнів початкових класів з дорослими, лімітований простір предметного світу і відсутність у школах-інтернатах вільного приміщення, де дитина могла б усамітнитися, щоб перепочити від дорослих та інших дітей, призводить до надмірної зорганізованості життя школярів, що насправді уповільнює дитячу самостійність: сталий режим дня, постійні вказівки педагогів, контроль з їхнього боку позбавляють дітей необхідності самостійно планувати, здійснювати і контролювати свою поведінку і, навпаки, формує звичку до покрокового виконання чужих вказівок. У молодшому шкільному віці це виявляється в нездатності дітей до самоконтролю і самооцінки. З іншого боку, режим, виховна система закладу інтернатного типу зумовлює впровадження у життєдіяльність вихованців різновидів самостійної роботи.

Протягом багатьох років у дидактиці відбувалось уточнення вченими поняття «самостійна робота». Обґрунтуванню сутності самостійної роботи присвячені фундаментальні праці В. Буряка, Н. Дайрі, Б. Єсипова, П. Підкасистого, О. Савченко. Класифікація самостійної роботи здійснювалась Ю. Бабанським, Є. Голантом, Б. Єсиповим, Л. Жаровою, О. Нільсоном, П. Підкасистим, Т. Шамовою та ін.; форми проведення самостійної роботи досліджували А. Алексюк, М. Скаткін; формування самостійності в тих, хто навчається, у ході самостійної роботи вивчали Ю. Бабанський, О. Івасишин, В. Козаков, О. Молібог, Л. Трейтяк, І. Трубавіна, С. Трубачова, В. Ужик, І. Шайдур, Л. Шведко, І. Шимко, С. Яшанов.

Мета статті: обґрунтувати специфіку організації самостійної навчальної роботи молодших школярів у закладах інтернатного типу.

У педагогічній літературі існують класифікації і систематизації самостійних робіт, яким присвятили свої праці А. Алексюк, Б. Єсипов, В. Козаков, О. Нільсон, П. Підкасистий, В. Стрекозін та ін. Підсумувавши численні підходи, узгодивши їх з віковими особливостями молодших школярів, умовами їхньої навчально-виховної діяльності в закладах інтернатного типу, І. Трубавіною було узагальнено класифікації різновидів самостійної навчальної роботи (див. табл. 1) [7].

Таблиця 1

Класифікація видів самостійної навчальної роботи молодших школярів у закладах інтернатного типу

Критерій	Вид самостійної роботи
За дидактичною метою	Підготовчі, навчальні, тренувальні, на закріплення, розвивальні, творчі, контролюючі (перевірочні, контрольні, ознайомлюючи, підсумкові)
За місцем проведення	Класна; самопідготовка; позакласна
За кількістю учасників	Колективна; групова; парна; індивідуальна; комбінована (індивідуально-групова)
За дидактичною функцією	Спрямована на формування навичок; спрямована на вдосконалення навичок та розвиток умінь; з метою контролю знань, навичок і умінь
За характером засобів навчання	З використанням технічних засобів навчання; з використанням нетехнічних засобів навчання; з використання комбінованих засобів навчання; предметні, перцептивні, символічні
За рівнем самостійності навчальних дій	За зразком, копіююча, репродуктивна; на перетворення зразка, напівтворча; на перенесення вивченого у нові ситуації, творча
За характером керівництва з боку вчителя	Безпосередня; опосередкована дидактичними засобами (за допомогою зразків, опор, приписів)
За проявом учнями самостійних дій	Обов’язкова; за бажанням
За тривалістю виконання	Короткочасна; експрес-перевірка; середньо тривала; довготривала
За джерелом знань	З підручником; з конспектом; з робочим зошитом; з дидактичним матеріалом
За формою проведення	Фронтальна, індивідуальна, індивідуалізована
За формою виконання	Письмові, усні, робота з книгою, мануальні, комбіновані

За методами навчання	Спостереження; вправи; робота зі схемами, малюнками, комп'ютером, досліди, узагальнення результатів, твори-роздуми, конструювання, самостійні висновки

Таким чином, наявна класифікація самостійних робіт відбиває її зовнішні ознаки (керівництво з боку вчителя, умови організації, виконання, спрямованість) та внутрішні ознаки (рівень активності та самостійності учня, етапи процесу засвоєння).

Самостійну навчальну роботу розуміємо як заплановану вчителем роботу з учнями, яка виконується за його завданнями, під методичним керівництвом учителя, без його безпосередньої участі і передбачає творчу активність і самостійність учнів. У розмаїтті підходів самостійна робота визначається як форма організації, як метод, як засіб навчання, як різновид навчальної діяльності школярів.

Найчастіше молодшим школярам потрібне керівництво вчителя, коли вони опановують новий вид роботи. У цьому разі корисно записати рекомендований план міркування в індивідуальних картках чи на дошці.

Велике значення для ефективності самостійної роботи має спосіб відбору вчителем завдань, які методично грамотно мають створювати цілісну систему, забезпечувати тим самим засвоєння учнями необхідних знань і навичок та їх перевірку. Система завдань має бути повною, відображати всі основні поняття, зв'язок між поняттями різних тем і всередині самої теми, включати завдання різних рівнів – репродуктивного, реконструктивного та варіативного.

Результативність самостійної роботи залежить і від того, чи зуміє вчитель поєднати завдання: усні – з письмовими, фронтальні – з індивідуальними, і від способу постановки завдань (маємо на увазі розробку навчальних завдань, їх формулювання, вказівки щодо послідовності опрацювання матеріалу). Якщо вказівки мають загальний характер (алгоритм розв'язування задачі), бажано оформити їх у вигляді настінної таблиці, яка в потрібний час вивішується на дошці.

Тривалість самостійної роботи зумовлюється низкою чинників. Насамперед – складністю та обсягом завдання: воно може бути і невеликим, але учні тільки-но почали засвоювати цей матеріал і, отже, техніка виконання вправ опрацьована ще недостатньо. У такому разі на самостійну роботу слід відвести більше часу, ніж на етапі повторення матеріалу. Буває, що робота

нескладна (наприклад прийом обчислення добре засвоєний учнями), але, щоб отримати результат, доводиться робити багато записів. Крім того, тривалість роботи залежить від працездатності учнів, їхньої уваги, темпу читання й письма [1]. Неправильне визначення часу на самостійну роботу може спричинити перебудову окресленого вчителем плану уроку.

Самостійна робота потребує у якості підтримки різного унаочнення: малюнків, схем, таблиць, карток, роздавального матеріалу, які вчитель роздруковує сам чи послуговується зошитами на друкованій основі.

Для підтримання уваги, розширення її обсягу молодшим школярам слід пропонувати такі самостійні завдання, виконання яких потребує поєднання розумових дій з практичними. Наприклад, не тільки прочитати, а й поділити текст на частини; не тільки пригадати правило, а й записати в зошит власні приклади тощо. Для виконання самостійних вправ, що передбачають формування комплексних умінь, доцільно пропонувати інструкції, які вказують на характер і послідовність розумових і практичних дій. Вони мають бути гранично чіткими й лаконічними [6].

Щоб учні правильно виконали самостійні завдання, треба давати їм чіткі настанови (пам’ятки, алгоритми) щодо послідовності роботи. З ними вчитель поступово ознайомлює учнів, прагнучи зробити їх надбанням власного досвіду кожної дитини. Спочатку пам’ятка використовується під час фронтальної роботи. Згодом її варто запропонувати як інструкцію до самостійного розв’язування задач. Загальні алгоритми тривалої дії бажано оформити у вигляді настінної таблиці-пам’ятки (алгоритм застосування правила про ненаголошені голосні, сумнівні приголосні, визначення будови слова, відмінкових закінчень; алгоритми розв’язування задачі; ділення багатоцифрових чисел тощо).

Характеризуючи особливості організації самостійної роботи учнів, потрібно зазначити, що вона ні в якому разі не є сталою, незмінною. Варіативність її зумовлена тим, що система самостійної роботи зорієнтована на суб’єкта навчальної діяльності – учня, який розвивається. Тому постійно відбувається оновлення видів, форм і методів організації самостійної роботи, орієнтованих на творчу діяльність учнів.

Зроблений нами вище огляд сутності і змісту самостійної навчальної роботи молодших школярів потребує уточнення з огляду на специфіку навчально-виховного процесу в закладі інтернатного типу.

Виховна система закладу передбачає управління і цілеспрямовану координацію всіх впливів на процес виховання й розвитку учнів у режимі

роботи закладу інтернатного типу. Тісний взаємозв'язок урочної і позаурочної форм навчальної діяльності школярів реалізують педагогічні працівники – вчителі і вихователі, які спільно піклуються про якість засвоєння школярами змісту освіти, тісно взаємодіючи через взаємовідвідування уроків і самопідготовки, планування й спільну організацію виховних заходів пізнавального характеру (обговорення книг, телепередач, підсумків екскурсій, відкриті заняття за інтересами, творчі конкурси); бесіди, консультації, ведення зошитів взаємозв'язків, вироблення однакових вимог до організації індивідуальної пізнавальної діяльності школярів. Зазначимо, що у загальноосвітніх школах не існує дієвого механізму, що компенсує розрив між навчальною і домашньою роботою школярів.

Підвищенню якості уроків у загальноосвітніх інтернатних закладах сприяє організоване виконання учнями домашніх завдань. Учителі іноді задають завдання, незрозумілі й відірвані від навчального матеріалу, який розглядався на уроці. За такої ситуації окремі учні масових шкіл виходять просто – вони їх не виконують. У школах-інтернатах домашнє завдання виконують усі, для цього тут створюються всі умови – в режимі дня відводиться відповідний час, підготовкою завдань керує педагог-вихователь. У свою чергу, учитель на уроці має можливість максимально скоротити час на перевірку виконання школярами домашніх завдань, бо за це відповідає вихователь на самопідготовці. Він має можливість зосередитися на інших завданнях уроку.

Звісно, існує чимало проблем в організації самопідготовки учнів у закладах інтернатного типу. Серед них, варто вказати на відсутність ознак організації самостійної навчальної діяльності молодших школярів – дій учителя, спрямованих на створення дидактичних умов, що необхідні для своєчасного і успішного виконання роботи. Організація забезпечує активне керівництво процесом виконання завдання, може стимулювати самоорганізацію при підготовці роботи і в процесі її виконання [3].

Керівництво самостійною діяльністю передбачає проектування її цілей і способів, контроль, корекцію, оцінку дій, що виконують учні. Неперервне керівництво, що регламентує дії учнів, доцільне на початковому етапі засвоєння знань, коли виконуються репродуктивні завдання. Слідкування і контроль учителя, його корекція і обговорення помилок прискорюють процес формування вмінь та навичок учнів у ході самостійної навчальної роботи.

Розкриваючи теоретичні основи навчально-виховного процесу в школах-інтернатах, Б. Кобзар відзначав, що необхідно створити цілеспрямовану систему керівництва самопідготовкою, яка б забезпечила формування в учнів загальних умінь самостійно працювати, а для цього

необхідно керуватися такими положеннями: визначити, яке місце займають фронтальні, групові та індивідуальні форми роботи; здійснювати взаємозв'язок учителя і вихователя, диференційований підхід до вихованців; поетапно формувати розумові дії; навчити школярів планувати свою роботу, контролювати й оцінювати її, раціонально використовувати час; великого значення треба надавати мотивації, вихованню в дітей позитивного ставлення до результатів своєї діяльності [5].

Як уважає О. Голуб, невідкладною є проблема вільного часу в школі-інтернаті. У режимі дня систематично потрібно виділяти час для ініціативної самостійної діяльності учнів за інтересами і бажаннями (читання, конструювання, малювання, літературна творчість тощо) [2]. Досить значні резерви в оптимізації самостійної навчальної роботи молодших школярів носять інші важливі складові системи навчально-виховної роботи закладів інтернатного типу – прогулянки і заняття за інтересами (гуртки, клуби, ігрові програми, секції, позакласні заходи, робота з книгою тощо).

Суттєве значення для розширення світогляду дітей, ознайомлення їх з довколишнім світом і поглиблення знань програмного матеріалу мають екскурсії й прогулянки, на яких має бути знайдене місце для виконання учнями самостійних навчальних завдань. Місцем відпочинку, прогулянок можуть бути будь-які місця: пришкільна ділянка, сквери, парки, ліс, поле та ін. Екскурсії в природу знайомлять дітей з рослинним і тваринним світом, дають можливість спостерігати за природою в різні пору року, збирати природний матеріал для різних виробів. Тематика екскурсій може бути найрізноманітнішою. Здебільшого вона залежить від регіональних особливостей, сезонного характеру. Доцільними є тематичні екскурсії пам'ятними містами, особливо якщо вони передують важливим державним святам. Цінною у пізнавальному відношенні є прогулянка-пошук: це вид слідопитської прогулянки: читання слідів звірів і птахів, пошук заздалегідь захованого пакета, змагання команд щодо проходження маршруту за прикметами тощо.

Найпоширенішою формою виховної роботи з дітьми закладів інтернатного типу є гурткова і клубна робота. Гуртки створюються відповідно до завдань всебічного розвитку учнів та їхніх побажань. На заняттях гуртка можуть бути передбачені індивідуальні і групові самостійні навчальні завдання, які дозволяють поглибити і вдосконалити знання учнів з різних предметів, самотужки засвоїти способи виконання розумових і практичних дій. Значне підґрунтя до організації самостійної навчальної роботи молодших школярів створюють бібліотеки закладів інтернатного типу, що мають зручний для вихованців графік роботи.

Таким чином, методично правильно спланована система самостійної роботи може допомогти школярам досягти певних можливостей, а саме:

– отримати знання з більш новітніх джерел;
– розширити кругозір та вдосконалити світосприйняття у роботі з

різними джерелами інформації;

– набути навичок самостійного планування та організації свого навчального процесу;

– поглибити та розширити знання з навчального предмета, що сприятиме поліпшенню розумового потенціалу учня;

– сформувати та розвинути пізнавальний інтерес;

– знизити негативний вплив окремих психологічних та фізіологічних індивідуальних особливостей школярів та максимально використати позитивні сторони особистості завдяки самостійному вибору часу та способів роботи над навчальним матеріалом тощо;

– сформувати та розвинути вміння творчої пошукової діяльності, що є однією із головних властивостей сучасної людини [4].

Таким чином, організація самостійної навчальної роботи молодших школярів передбачає діяльність учителя, спрямовану на створення дидактичних умов, що необхідні для своєчасного і успішного виконання роботи учнями. Отже, організація самостійної навчальної роботи – це спланована і продумана сукупність дій учителя, яка спрямована на впорядкування самостійної роботи школярів, яка виконується за завданням і при методичному керівництві вчителя, але без його безпосередньої участі. Особливість побудови навчально-виховного процесу в закладі інтернатного містить у собі резерви організації самостійної навчальної роботи школярів. Поряд з різновидами самостійної роботи на уроках, тут функціонує механізм взаємозв’язку урочної і позаурочної роботи, що створює можливості ефективного керівництва самостійною навчальною роботою учнів під час самопідготовки, прогулянки, занять за інтересами, робота в бібліотеці. Правильно побудована система самостійної навчальної роботи молодших школярів у закладах інтернатного типу дозволяє знизити негативний вплив окремих психологічних та фізіологічних індивідуальних особливостей школярів та максимально використати позитивні сторони особистості, сформувати якості самостійності та ініціативності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буряк В. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра / В. Буряк // Рідна школа. – 2001. – № 9. – С. 49–51.
2. Голуб О. В. Формування самостійності учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів для дітей-сиріт у позаурочній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. В. Голуб. – Бердянськ, 2004. – 254 с.
3. Гринько О. Проблеми стимулювання самостійної навчально-пізнавальної діяльності учнів / О. Гринько // Рідна школа. – 1998. – № 5. – С. 12–14.
4. Івасишин О. М. Самостійна робота учнів / О. М. Івасишин // Початкова школа. – 1978. – № 1. – С. 69–89.
5. Кобзар Б. Як живеться сироті? / Б. Кобзар // Рідна школа. – 1995. – № 7–8. – С. 73–74.
6. Нечай М. Д. Організація самостійної роботи учнів на уроках у

малокомплектній школі / М. Д. Нечай // Початкова школа. – 2004. – № 1. – С. 45–48.

Трубавіна І. М. Випереджаючі пізнавальні завдання як засіб організації самостійної роботи молодших школярів у процесі навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / І. М. Трубавіна. – Х., 1995. – 182 с.